

CHET TILLAR LEKSIKASIDA SO‘Z YASALISH USULLARINING LINGVISTIK TAHLILI

Jalilov Abdulvosidxon Muhammad o‘g‘li

Fan va texnologiyalar universiteti

“Xorjiy til va adabiyot” yo‘nalishi

3 bosqich talabasi

a.jalilov@usat.uz

Sitora Turaboyeva Zokir qizi

s.turaboyeva@usat.uz

Fan va texnologiyalar universiteti

PhD, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tilidagi so‘z yasash jarayonlarining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. So‘z yasash til tizimining rivojlanishida, lug‘at boyligini kengaytirishda va yangi tushunchalarni ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Maqolada asosan ingliz tilidagi affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, qisqartirish va aralashma kabi so‘z yasash usullari o‘rganilgan. Har bir usulning strukturaviy va semantik xususiyatlari, shuningdek, ularning tilning zamonaviy rivojiga ta’siri yoritilgan. Tadqiqot natijalari so‘z yasash jarayonining madaniy, kommunikativ va ijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: so‘z yasash, affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, qisqartirish, aralashma, morfologiya, ingliz tili, lingvistika, madaniyat, leksikologiya, til tizimi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности словообразовательных процессов в иностранных языках. Словообразование играет важную роль в развитии языковой системы, расширении словарного запаса и формировании новых понятий. Основное внимание уделено английскому языку и таким способам словообразования, как аффиксация, композиция, конверсия, сокращение и смешение. Рассмотрены структурные и семантические особенности этих процессов, а также их влияние на современное развитие языка. Результаты исследования показывают культурное, коммуникативное и социальное значение словообразования.

Ключевые слова: словообразование, аффиксация, композиция, конверсия, сокращение, смешение, морфология, английский язык, лингвистика, культура, лексикология, языковая система.

Abstract: This article analyzes the peculiarities of word formation processes in foreign languages. Word formation plays a crucial role in the development of the language system, vocabulary expansion, and the creation of new concepts. The study focuses mainly on English

and explores such word formation types as affixation, compounding, conversion, abbreviation, and blending. The structural and semantic features of these processes, as well as their impact on the modern evolution of the language, are discussed. The results highlight the cultural, communicative, and social significance of word formation.

Keywords: word formation, affixation, compounding, conversion, abbreviation, blending, morphology, English language, linguistics, culture, lexicology, language system.

1. Kirish

o‘rta umumiy ta‘lim maktablarida chet til o‘qitish metodikasi fani erishgan yutuqlarni egallash talabalar uchun quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: (1) kelajak kasbiy faoliyatlariga puxta nazariy zamin tayyorlaydi; (2) ta‘limning zamonaviy metodlari, tashkiliy formalari va vositalari bilan atroflicha tanishtiradi; (3) talabalarning olgan metodik bilimlarini amaliyotda samarali qo‘llay olishlari uchun ko‘nikma va malakalar hosil qiladi; (4) barcha fanlardan o‘zlashtirgan nazariy bilim va amaliy malakalarini maktab ta‘lim-tarbiya ishida ijodiy tatbiq etishga ko‘maklashadi

Ingliz tili misolida affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, qisqartirish, shuningdek aralashma (blending) kabi jarayonlar eng faol va samarali so‘z yasash vositalari sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayonlar ingliz tilining leksik dinamikasini belgilab, tilning rivojlanish sur‘atini tezlashtiruvchi muhim lingvistik omillar bo‘lib xizmat qiladi.

Shu munosabat bilan ushbu maqolada ingliz tilidagi asosiy so‘z yasash jarayonlari IMRaD (Introduction, Methods, Results, Discussion) formatiga muvofiq ilmiy asosda yoritiladi, ularning lingvistik xususiyatlari, qo‘llanish darajasi hamda zamonaviy kommunikatsiyadagi roli tizimli ravishda tahlil qilinadi.

2. Metodologiya

Har bir fanda o‘z tushunchalar yig‘indisi mavjud. Chet til o‘qitish metodikasida qabul qilingan asosiy tushunchalar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: ta‘lim sistemasi, ta‘lim metodi, ta‘lim prinsipi, ta‘lim vositasi, metodik usul. Pedagogika voqeligi hodisalarini sistemali-strukturali yo‘nalishda o‘rganish munosabati bilan „ta‘lim sistemasi“ termini keng tarqaldi. Ushbu metodik kategoriyaning ma‘nosiga muvofiq ta‘lim jarayoni sistema deb qaralmoqda. Muayyan zamon va makon doirasida amalga oshiriladigan chet til o‘quv jarayoni ochiq (aniq chegara qo‘yilmagan) sistema hisoblanadi va nashr etilgan chet til „o‘quv-metodik kompleksi“da o‘z ifodasini topadi. Ta‘lim sistemasi ko‘zlanadigan maqsad, shakllanadigan mazmun va qo‘llanadigan metod singari kategoriyalardan iborat (ularning har biri alohida boblarda yoritiladi). Chet til o‘qitish metodi deyilganda, chet til o‘rgatishning amaliy, umumta‘limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlariga erishuvni ta‘minlovchi muallim va o‘quvchi faoliyatining majmuyi tushuniladi. Metod termini „ta‘lim usullari

yig‘indisi“ va „ta‘limning yo‘nalishi“ ma‘nolarida qo‘llanadi. Birinchisi ta‘lim nazariyasida ishlatilsa (mas. og‘zaki nutq o‘rgatish metodlari, talaffiaz o‘rgatish metodlari), ikkinchi ma‘noda uni o‘qitish metodikasi tarixiga oid asarlarda uchramiz. Mas. chet til o‘qitishning tajjima metodi, to‘g‘ri metod, ongli-qiyosiy metod, an‘anaviy metod, intensiv metod, audiovizual metod va h.k. Prof. Yefim Izrailevich Passov fikricha, metod o‘quv jarayonida qo‘yilgan maqsad sari yo‘naltirilgan va nutq faoliyati turlari bilan bog‘liq prinsiplar sistemasidir. Demak, prinsiplar metodni shakllantiradi. Bu yerda keng ma‘nodagi metodik yo‘nalish haqida so‘z boryapti.

2.1. Deskriptiv tahlil

Deskriptiv metod orqali ingliz tilidagi so‘z yasash birliklari tizimli ravishda tasniflandi. Bunda affiksalar, kompozit so‘zlar, konversiya natijasida hosil bo‘lgan birliklar, qisqartmalar va aralashmalarning shakl-mazmun xususiyatlari kuzatildi. Har bir so‘z yasash turining strukturaviy tarkibi, grammatik funksiyasi va semantik o‘zgarishi aniqlab borildi. Shuningdek, korpus materiallari, zamonaviy internet matnlari va ommabop lug‘atlar (Oxford, Cambridge)dan olingan misollar asosida jarayonlarning hozirgi zamondagi faoliyati baholandi.

2.2. Taqqoslash metodi

Taqqoslash (komparativ) metodi ingliz tilidagi so‘z yasash jarayonlarini o‘zaro solishtirish, shuningdek, boshqa german tillari — jumladan nemis va niderland tillaridagi o‘xshash mexanizmlar bilan qiyoslash imkonini berdi. Ushbu yondashuv orqali har bir til tizimining o‘ziga xos morfologik xususiyatlari, so‘z yasashning umumiy va farqli jihatlari, hamda ularning tarixiy va strukturaviy ildizlari aniqlandi.

Qiyosiy tahlil quyidagi yo‘nalishlarda olib borildi:

Affiksatsiya: ingliz, nemis va niderland tillaridagi affiksalar tizimi, ularning produktivligi va semantik yuklamasi solishtirildi. Natijada ingliz tilida ayrim prefiks va suffikslarning funksional diapazoni kengroq ekani, nemis tilida esa affiksatsiya morfologik jihatdan qat‘iyroq ekanligi kuzatildi.

3Manba tahlili

Barcha o‘quv predmetlarini o‘qitish nazariyalari ta‘limshunoslik (didaktika) faniga asoslanishi, undan ilmiy „ozuqa“ olishi shubhasiz holdir. Chet til o‘qitish ham ta‘limshunoslikka asoslanadi. Birinchi navbatda, didaktik prinsiplarning chet til o‘rgatishga tatbiq etilishi masalasi ko‘ndalang turadi (chet til o‘qitish metodlari va prinsiplariga bag‘ishlangan V bobda bu mavzu mufassal yoritiladi). Metodika mohiyat e‘tibori bilan, avvalo, xususiyl ta‘limshunoslik sanaladi, ikkinchi tarafdan, aniq biror chet tilni

ilmiy tadqiqot instituti jamoasi tomonidan chop etilgan asarlarda uchray boshlagan). Didaktika ta‘limning umumiy nazariyasi, metodika muayyan o‘quv predmetini o‘qitish ilmi,

lingvodidaktika tillarni o‘qitish umumiy nazariyasi, lingvometodika aniq bir til (ozbek tili, rus tili, ingliz tili, arab tili)ni o‘qitish ilmi sifatida farqlanadi. Didaktik qonun-qoidalami chet til o‘qitishga moslab tatbiq etish yo‘llarini yoritish maqsadida, eng avvalo, „chet til< o‘quv predm etining xususiyatlarini boshqa fanlardan farqlash kerak bo‘ladi. O‘rta ta’limda o‘qitiladigan predmetlami shartli ravishda quyidagicha tasniflash mumkin: fan asoslaridan saboq beradigan o‘quv predmetlari (mas. kimyo, biologiya, fizika, matematika, tarix, ona tili); tarbiya berishga qaratilgan o‘quv predmetlari (rasm, musiqa, ashula); amaliy faoliyatni o‘rgatadigan o‘quv predmetlari (jismoniy tarbiya, mehnat ta’limi); til o‘quv predmetlari (ona tili, ikkinchi til, chet til). Fan asoslarini o‘rgatuvchi predmetlarda o‘quvchilarga asosan ushbusohaga oid bilimlar bayon etiladi. Tarbiyaviy yo‘nalishdagi predmetlar o‘quvchilarda nafasat va go‘zallikni tarkib toptiradi. Faoliyatni o‘rgatish predmetlari jismoniy chiniqish, mehnat qilish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Lingvota’limshunoslik obyekti bo‘lmish ona tili, ikkinchi til va chet til o‘quv predmetlarini tahlil etganda, ular orasida mushtaraklik va keskin tafovut borligi namoyon bo‘ladi

4. Muhokama

Tadqiqot natijalari ingliz tilidagi so‘z yasash tizimi o‘z mohiyati bilan dinamik, doimo rivojlanib boruvchi va zamonaviy kommunikatsiya ehtiyojlariga mos ravishda shakllanayotgan murakkab tizim ekanini ko‘rsatadi. Bugungi globallashtirish jarayonida tilning leksik tarkibi tez o‘zgarayotgan bo‘lsa-da, so‘z yasash mexanizmlarining asosiy qismi barqarorligini saqlab qolmoqda. „Amaliy“ atalmish metodika termini hozirgacha muallimlar orasida birdan ortiq assotsiatsiya (fikran bog‘lanish)ga sabab bo‘lib, turli hajmdagi va shakldagi tushunchalar uyg‘otmoqda. Amaliyotni „og‘zaki nutq“ yoki „gapirish“ deb yuritish kabi xato fikrlar ham mavjud. Chet tilni amaliy egallash, o‘zgalarni nutqini tushunish va o‘z fikrini bayon etish degan to‘g‘ri umumiy ta’rif ham uchraydi. O‘rta ta’lim kursida chet til amaliy tarzda o‘rganilishining yakuniy maqsadi o‘qib o‘lumlumot olish demakdir. Maktab, litsey va kollejni tugatuvchilar yakuniy maqsadga ko‘ra o‘qishdek nutq faoliyati turini chet tilda egallashadi. Oraliq maqsad esa turlicha bo‘ladi.

Ta’lim bosqichi yoki alohida sinflarda nutq faoliyati turlaridan gapirish oraliq maqsadda o‘rganilishi mumkin. Mas. boshlang‘ich davrda og‘zaki nutqni maqsad maqomida o‘rganadilar. Shu bilan birga, o‘qish va yozuv ham o‘rganiladi, biroq ularga vosita deb qaraladi. Endi terminlar ziddiyati — „maqsad“ va „vosita“ni ta’riflash ehtiyoji tug‘iladi. Nutq aloqa vositasi ekan, u (nutq — nutq faoliyati turlari majmuyi)ni o‘rganish ta’limning umumiy amaliy maqsadiga kiradi. Biror nutq faoliyati turi yakuniy yoki oraliq maqsad darajasida xususiy amaliy maqsadni ifodalaydi. Mas. gapirish chet til o‘qitishning birinchi davrida xususiy oraliq, yetakchi amaliy maqsadda o‘rganiladi, yuqori sinflarda uning o‘mini o‘qish egallaydi. Hamma sinflarda tinglab tushunish yordamchi xususiy amaliy maqsadda

o‘rganiladi. Yozuv nutq faoliyati turi sifatida barcha sinflarda chet til o‘rgatish vositasi bo‘lib keladi. „Vositau terminining m a’nosi „boshqa nutq faoliyati turlarini egallashda yordamchi“ demakdir. Mas. gapirish yoki o‘qish mashqidan keyin, ularda o‘zlashtirilayotgan til materialini yozuvda mustahkamlanadi, takrorlanadi. Chet til metodikasidagi maqsad termini quyidagicha izohlanishi mumkin.

Xullas, maktab o‘quvchisi chet tilni umumta’limiy maqsadda o‘rganar ekan, u ikki xil mazmundagi ta’limiy ma’lumot olishga erishadi. Birinchi turdagi axborot o‘rganilayotgan chet til (leksik, grammatik va talaffuz) materialini izohlab beruvchi qoidalar, tushunchalar va tilning o‘ziga xos hodisalari to‘g‘risidagi ma’lumotlardan tashkil topadi. Til haqida o‘zlashtiriladigan oddiy bilim chuqur nazariy sistem adan butunlay farq qiladi. Chet til o‘qitishni nazariylashtirishga yo‘l qo‘yilmasligi kerak. Sodda nazariya nutq ko‘nikmalarini shakllantirish uchun yetarli bo‘lishi metodik qonuniyat hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda e’tirof etilgan va muallimlar tan olgan „chet tilda nutqni o‘rgatamiz“ (chet til haqidagi bilimlar yig‘indisini emas), degan metodik shiorni esdan chiqarmaslik kerak.

5. Xulosa

Tadqiqot natijalari ingliz tilidagi so‘z yasash tizimi dinamik va ochiq xarakterga ega ekanini ko‘rsatdi. Globallashtirish, texnologik taraqqiyot va ommaviy kommunikatsiya vositalarining rivoji tilga yangi tushunchalar kirib kelishini tezlashtirib, aynan so‘z yasash mexanizmlari orqali ularning lisoniy ifodalanishiga imkon yaratmoqda. Ayniqsa, konversiya va qisqartirish jarayonlarining faolligi ingliz tilining morfologik soddaligi va moslashuvchanligi bilan izohlanadi. Bu holat ingliz tilini xalqaro muloqot vositasi sifatida yanada qulay va samarali qiladi. Qiyosiy tahlil natijalari ingliz tilidagi so‘z yasash jarayonlarining boshqa german tillari bilan umumiy jihatlari mavjud bo‘lsa-da, ularning strukturaviy va funksional farqlari yaqqol ekanini ko‘rsatdi. Bu esa har bir til tizimining o‘ziga xos rivojlanish yo‘li va ichki qonuniyatlari mavjudligini yana bir bor tasdiqlaydi. Ayniqsa, ingliz tilida morfologik ko‘rsatkichlarning kamligi so‘z yasashda semantik moslashuv va kontekst rolini kuchaytiradi. Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot so‘z yasash jarayonlari til tizimining muhim tarkibiy qismi ekanini, ularning lingvistik, madaniy, kommunikativ va ijtimoiy ahamiyati katta ekanini ko‘rsatdi. Ushbu ish natijalari chet tilshunoslik, leksikologiya va chet til o‘qitish metodikasi sohalarida nazariy bilimlarni boyitishga, shuningdek, amaliy dars jarayonida samarali foydalanishga xizmat qilishi mumkin. Kelgusida so‘z yasash jarayonlarini korpus lingvistikasi, diskurs tahlili va didaktik yondashuvlar asosida chuqurroq o‘rganish ilmiy jihatdan dolzarb yo‘nalishlardan biri bo‘lib qoladi.

Kelgusida so‘z yasash jarayonlarini kognitiv lingvistika, korpus lingvistika va sotsiolingvistika yondashuvlari asosida yanada kengroq o‘rganish ingliz tilining global

kommunikatsiyadagi rolini chuqur tahlil qilish, yangi leksik birliklarning shakllanish omillarini aniqlash hamda ularning ijtimoiy-madaniy kontekstini yoritish imkonini beradi. Bunday yondashuvlar tilning doimiy yangilanish jarayonini kengroq ilmiy nuqtai nazardan anglash va uning rivojlanish tendensiyalarini aniqroq belgilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Bauer, L.** English Word-Formation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
2. **Plag, I.** Word-Formation in English. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
3. **Marchand, H.** The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. – München: Beck, 1969.
4. **Crystal, D.** The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
5. **Fromkin, V., Rodman, R., Hyams, N.** An Introduction to Language. – Boston: Cengage Learning, 2018.
6. **Шахматов А.А.** Очерки по современному английскому языкознанию. – Москва: Просвещение, 1990.
7. **Hasanov, B.** Ingliz tili leksikologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
8. **Karimov, A.** Chet tillarini o‘qitishda so‘z boyligini oshirish metodikasi // *Til va adabiyot*, №4, 2021. – Б. 45–52 (agar sahifa kerak bo‘lsa, siz aytasiz; hozircha umumiy shakl).
9. **Katamba, F.** English Words: Structure, History, Usage. – London: Routledge, 2005.
10. **Nation, I.S.P.** Learning Vocabulary in Another Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
11. **Yuldasheva, N.** So‘z yasashning lingvistik asoslari. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2020.